

Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?*

Who Were the Enemies of the Oguzs in Dede Korkut Legends?

Haşim ÖZEL**

Özet

Dede Korkut destanları, özellikle Oğuzların Sir-derya bölgesinde belirmeleri, söz konusu bölgeye gelmelerinden sonra burada karşılaştıkları topluluklarla olan savaşları, mücadeleleri ve Oğuz birliğinin nihai olarak bu bölgede şeklini alması nedeniyle Oğuzluğun erken tarihi hakkında çok önemli bilgileri ihtiva eder. Oğuzlar Sir-derya boylarına ulaştıklarında Aral bozkırlarında hüküm süren Peçeneklerle karşı karşıya geldiler. İki taraf arasındaki savaşlarda başlarda Peçeneklerin galebe çalsalar da daha sonra Oğuzlar üstünlüğü ele geçirdiler ve nihayet Peçenekleri bu bölgeden söküp attılar. Oğuzların, daha özel olarak Oğuz birliğine sonradan katılan Salurların Peçeneklerle yaptıkları savaşlara, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın düşmanlarıyla giriştiği mücadeleleri anlatan hikâyelerde rastlıyoruz. Dede Korkut destanlarında ve dönemin kaynaklarında, Oğuzların sadece Peçeneklerle değil, Kıpçaklarla da savaşlar yaptığını göstermektedir. Destanlarda doğrudan "demir yaylı Kıpçak Melik" ifadesi geçmektedir. Tarihsel zeminde gerçekten Sir-derya ve Aral bölgelerinde Kıpçaklarla Oğuz Yabgu Devleti arasında savaşların olduğu biliniyor ve Oğuzların bu kısa ömürlü devletine Kıpçaklar son vermişlerdir. Biz bu bildiride Oğuzların, Dede Korkut destanlarına da yansıyan düşman komşu kavimlerle olan mücadeleleri hakkında bilgiler sunacağız.

Anahtar kelimeler: Oğuzlar, Peçenekler, Salur Kazan, Sir-derya, Kıpçaklar, Oğuz Yabgu Devleti.

Abstract

The legends of Dede Korkut contain lots of information about the early period of Oghuz tribe as they show up in Sir-derya region, after they came to this area they fought war with other tribes they encountered and Oghuz tribe were shaped in that area. When Oghuz tribe arrived in Sir-derya region they had war with Pechenegs who ruled Aral steppes. In earlier, Pechenegs seemed to surpassed but afterwards Oghuzs had the upper hand and they extirpated Pechenegs from the region. We encounter stories narrating the struggles of Oghuzs especially Salur Kazan's against his enemies. According to Dede Korkut legends and re-sources of the period we see that Oghuzs had war with not only Pechenegs but also Kipchaks. In legends we directly see the term "the iron bowed Kipchak Melik". It is certainly known that in history there were wars between Kipchaks and Oghuz Yabgu power in the region of Sir-derya and Aral region. Kipchaks put

* Bu makale ilk olarak, E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası" (19-23 Ekim 2015, Çeşme-İzmir) adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Mevcut makale söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, TDAE, Türk Tarihi ABD, szezkesfehervar19@hotmail.com

an end to the short life of Oghuzs. In this paper we present information about Oghuzs' struggles with enemy tribes and these struggles find place in Dede Korkut's legends.

Keywords: *Oghuzs, Pechenegs, Salur Kazan, Sir-derya, Kipchaks, Oghuz Yabgu State.*

Dede Korkut destanları, Oğuzların Sir-derya boylarındaki erken tarihi ve etnik teşekkülleri, komşu kavimler ve kendi içlerindeki mücadelelere dair çok kıymetli bilgileri ihtiva eder. Olayların geçtiği zaman diliminin ise VIII. ve X. yüzyılları kapsadığı görülür. Destana genel olarak bakıldığında, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu adlı hikâyeler sonradan eklenmiş epizotlar olarak dururken, diğer hikâyeler Sir-Derya havalisindeki Oğuzların mücadelelerini anlatır [Boratav 1958: 57].

Dede Korkut destanlarının esas öznesi olan Oğuzların, Aral bölgesine göçlerine dair ilk haberleri biz *İbnü'l Esir*'den alıyoruz. *İbnü'l Esir*, Anonim Horasan vakayinamesine dayanarak, Oğuzların "Tokuz Guzların (Uygurların) yurdundan" ayrılarak Halife Mehdi (775-785) idaresindeki Maverâünnehir'e geldiklerini aktarır [Agacanov 2004: 191]. Ancak bu göçü müstakil Oğuz kavminin göçü olarak ele almak doğru olmaz. *İbnü'l Esir*'de bahsedilenler, Oğuzluğun esas nüvesini oluşturan ve İç Oğuz'a dâhil edebileceğimiz Güney Sibirya kökenli Bayındır, Bayat, Alayuntlu ve daha önce On Uygur konfederasyonu ile Kimek birliği içinde de rastladığımız Eymür gibi Güney Sibirya kökenli boylardır. Dede Korkut destanlarında hanlar hanının Bayındır boyundan olması da esas Oğuzların, yani İç Oğuzun Güney Sibirya kökenlerine ve *İbnü'l Esir*'de bahsedilen göçle geldiklerine işaret eder. Söz konusu bu İç Oğuzlar, yeni geldikleri yurtlarında bir kısım On Ok ve Türgiş bakiyeleri ile Dış Oğuz'u temsil eden Salurlarla birleşerek Oğuz kavmi birliğini meydana getirmişlerdir.

Oğuzların, VIII. yüzyılın ortalarına doğru doğudaki yurtlarını bırakıp önce Yedisu, daha sonra da Aral civarına gelmelerinde Karluk-Uygur savaşlarının etkisi göz ardı edilemez. Oğuzlar, bu savaşlarda Karluklardan yana cephe almışlar ve nihayetinde onlarla birlikte daha önce Araplar tarafından hırpalanan zayıf Türgişlerin Yedisu'daki topraklarına gelmişlerdir. Büyük ihtimalle Türgişlerin, Oğuzluğa dâhil olması bu zamanda gerçekleşmiştir. Ancak burada daha sonra Oğuzlar ve Karluklar, Batı Göktürk mirası için çatışmaya girdiler [Agacanov 2004: 192]. Bu mücadelelerin sonunda, Yedisu'da da çok fazla durmayan Oğuzlar, batıya doğru ilerleyerek Sir-derya boylarına ulaştılar ve Sir-derya vadisi ile Aral bozkırlarında berhayat olan Peçeneklere saldırdılar. Aslında burada Peçeneklere saldıranların Salurlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O dönemde Salurların büyük bir ulus teşkil ettiği, hatta bazı Oğuz boylarının onların içinden çıktığına dair destanî rivayet mevcuttur. Şunu da unutmamak gerekir ki Oğuzlarla birlikte Peçeneklere saldıranlar arasında müttefikleri Karluk ve Kimekler de vardı. Bu saldırının haberini Mesudi'de buluyoruz. O, *Murûc ez-Zeheb* adlı eserinde Karluk, Kimek ve Oğuzların, Aral bozkırlarında yaşayan Peçenek, Becni (Bacna), Bacgird (Başkurt) ve Nukerde'ye saldırdığını ve bu kavimlerin de topraklarını terk ederek batıya göç ettiğini yazar [Mesudî 2004: 93; Togan 1981: 143]. Mesudi'nin verdiği habere dayanarak bir Peçenek- Macar ittifakından söz etmek mümkündür. Becni ya da Bacna adı, kanaatimizce Peçenek adının bir diğer yazılış şeklidir. Başkurt ve Nukerde ise Ortaçağ'da Macarları nitelemede kullanılan etnik adlardır. Dolayısıyla Karluk- Kimek- Oğuz ittifakının saldırdığı ve Sir-derya boylarından sökü� attığı kavimler, Peçenek- Macar birliğidir.

Mesudi'den başka Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinde de Oğuzlar ve Peçenekler arasındaki savaşlardan bahsedilmektedir. *Şecere-i Terakime*'de Salurların, Peçeneklerle uzun yıllar boyunca mücadeleleri ve savaşları şu şekilde tasvir edilir: "Ve yine *Becene kabilesi de kendisinde töre ileri sürüp Salur halkı ile düşman olup vuruşurlardı. Beş altı nesle kadar bu iki boyun arasında düşmanlık var idi. Becene boyu Salur boyuna galip gelirdi. Onun için Salur boyu Becene halkına İt Becene derler.*" "*Becene ilinin Toymaduk adlı bir padişahı vardı. O ordu ile gelip Salur ilini vurup Salur Kazan Alp'in anası Saçaklı'yı rehin alıp gitti. Üç yıldan sonra kethüdası Enkeş'i çok mal ile gönderip Saçaklı'yı geri aldı*" [Ebu'l Gazi Bahadır Han: 57].

Şecere-i Terakime'de geçen bu habere bakılırsa Peçenekler, ilk başta Salurlara galebe çalarlar, hatta Salur Kazan'ın annesini de tutsak alıp giderler. Yine Ebu'l Gazi'de geçen bir başka haberde ise, bir süre sonra Salur Kazan otuz-kırk bin askerle Peçeneklere karşı sefere çıkar, bahadurlarının cesareti ve yiğitliği sayesinde düşman ordusunu dağıtarak mağlup eder. İt Becenelerin çok azı ölümden kurtulmayı başarır [Ebu'l Gazi Bahadır Han: 85].

Dede Korkut destanlarında da *Şecere-i Terakime*'de anlatılan bu hikâyeye benzer yapıda bir olay anlatılır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu adlı hikâyede, Gürcülerin ve Bayburt Kalesi'nin beyi Şöklü Melik'e bağlı kâfirler, Salur Kazan'ın evini yağmalayıp çocuğu Uruz'u, eşi Burla Hatun'u ve anasını esir götürürler [Tezcan-Boeschoten 2006: 51]. Bundan çıkaracağımız sonuç şudur ki kişiler, kavimler ve yer adları farklı olsa da olay örgüsü temelinde aynıdır ve bahsi geçen bu Salur-Peçenek savaşlarının, hem Dede Korkut kitabına hem de *Şecere-i Terakime*'ye, Oğuzluğun etnik teşekkül aşamasının bir dönüm noktası ve önemli bir aşaması olarak yansıdığını söyleyebiliriz.

Dede Korkut destanlarında Oğuzların esas ve zorlu düşmanları olarak gördüğümüz Peçeneklerin, Oğuzlarla olan mücadeleleri İslam kaynakları haricinde Bizans kaynaklarına da yansımıştır. Bizans imparatoru Konstantinos Porfirogenetos'un *De Administrando Imperio* adlı eserinde, daha önce Kimek-Karluk-Oğuz ittifakının saldırdığı Peçeneklere bu defa Oğuzlar ve Hazarlar'ın saldırdığı haberini alıyoruz. Olayın vuku bulduğu tarihler 893 ile 898 yılları arasında kapsamaktadır. Konstantinos Porfirogenetos, bu saldırı hakkında eserinde şu bilgileri verir: "*Başlangıçta Peçenekler Atıl (Volga) ve Geich (Ural) nehirleri arasında oturuyorlardı. Hazarlarla ve Uz denilen kabileyle ortak sınırlara sahiplerdi. Bundan elli yıl önce Uzlar, Hazarlarla anlaşarak savaşa girip Peçenekleri yendiler ve onları kendi ülkelerinden kovdular. Bugüne kadar da buralarda Uzlar denilen kabile hüküm sürmektedir*" [Porfirogenetos 1967: 167].

Porphyrogenetus'un bahsettiği bu ittifak ve sonrasında gelişen savaşın sonucunda Peçenekler, Sir-derya'nın aşağı akımları ve Aral civarındaki yurtlarından sökülüp atıldılar. İtil ile Ural arasındaki saha, Oğuzların eline geçerken, Oğuz-Hazar ittifakından kaçıp kendilerine yeni bir yurt arayan Peçenekler, Etelközü'nde bulunan Macarları tazyik ederek onların batıya doğru ilerlemesine ve nihayetinde Pannonya'da yeni bir yurt tutup bugünkü Macar ulusunu kurmalarında pay sahibi oldular. Oğuzların saldırısından kaçmayıp eski yurtlarında kalan Peçenekler, Oğuz birliğine dâhil oldular. Onların bilhassa Salurların arasına karıştıklarını anlıyoruz. Nitekim *Şecere-i Terakime*'de İçki-Salır boylarının menşei Oğuz-Peçenek karışımı olarak gösterilir [Ebu'l Gazi Bahadır Han 88; Agacanov 2004: 196].

Dede Korkut destanlarında Oğuzların savaştığı ve mücadele ettiği ikinci bir düşman olarak Kıpçakları söyleyebiliriz. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu adlı hikâyede, Salur Kazan'ın düşmanları arasında Demir Yaylı Kıpçak Melik'ten bahsedilir [Tezcan-Boeschoten 2006: 63]. Kıpçaklar, bilindiği üzere başlangıçta Kimek birliğine dâhil olup, daha sonra birliğin zayıflama emareleri göstermesi üzerine öne çıkarak hâkim konuma gelmişler

ve diğer boylara kendi isimlerini kabul ettirmişlerdi. XI. yüzyıla gelindiğinde, "Kimek" adının kaybolup "Kıpçak" adının onun yerini aldığını görüyoruz. [Üren 2010: 68] X. yüzyıl sonu ve XI. yüzyıl başlarında, Kıpçakların buldukları bölgeden güney ve güneybatıya doğru etkinlik alanlarını genişletmeleri ve yayılmaları, onları aynı zamanda Sir-derya boylarında IX. yüzyıl sonları ile X. yüzyıl başlarında teşekkül eden Oğuz Yabgu Devleti ile karşı karşıya getirmişti. Onlar artan nüfuslarıyla birlikte meralarını genişletme ve araçları devreye sokmadan ticaret yapma eğilimindeydiler. Güneyde Orta Asya pazarlarına açılma, batıda Karadeniz bozkırları ve Rus şehirlerine sokulma arzusundaki Kıpçakların Oğuz yabgularıyla çatışmaları böylece kaçınılmaz hâle geldi [Agacanov 2004: 198; Ahincanov 2009: 181]. Diğer taraftan XI. yüzyılın başından itibaren Oğuz Yabgu Devleti, iç mücadeleler neticesinde karışıklık içinde bulunuyordu. Buna Kıpçakların yoğun ve artan saldırıları da eklenince, XI. yüzyılın ortalarına doğru devlet bu saldırılara karşı koyamayarak yıkıldı. Oğuz boylarının büyük kısmı, Kıpçak baskısı yüzünden Doğu Avrupa'ya ve Anadolu sınırlarına gittiler. Batı Aral çevresi ve Kuzey Hazar civarındaki parçalanmış Oğuz bakiyeleri, Kıpçak hanları tarafından itaat altına alındılar. Yengikent, Cend ve Sir-derya'nın aşağılarındaki diğer Oğuz şehirleri de, XI. yüzyıl sonlarında Kıpçakların hâkimiyetine girdi.

İşte Sir-derya havalisinde, Oğuzlar ile Kıpçaklar arasında cereyan eden bu hadiselerin, ilaveten Peçenekler ve Oğuzlar arasında yüzyıllara yayılan savaşların, Anadolu ve Kafkas ötesine göçen Oğuzların sözlü ve yazılı geleneğinde unutulmayarak, yeni geldikleri yurtlarındaki coğrafi adlara ve savaştıkları komşularına uyarlandığını ve Dede Korkut destanlarının içinde yer alarak günümüze kadar ulaştığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- 📖 AGACANOV Sergey Grigoreviç [2004]. *Oğuzlar*, İstanbul: Selenge Yay.
- 📖 AHİNCANOV Sercan M. [2009], *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, İstanbul: Selenge Yay.
- 📖 BORATAV Pertev Naili [1958], "Dede Korkut Hikayelerinde Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII., ss.31-62.
- 📖 PORFİROGENETOS Constantine [1967]. *De Administrando Imperia*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington.
- 📖 EBU'L GAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terakime*, Haz. Muharrem Ergin, İstanbul.
- 📖 GOLDEN Peter Benjamin [2002]. *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yay.
- 📖 HAMILTON James, "Tokuz-Oguz ve On-Uygur", çev. Y. Koç - İ. Birkan, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 7, ss.187-232.
- 📖 KARATAY Osman [2014]. "Oğuzluğun Oluşumu: Neden Kurucu Ataları Batılı Kimselerdi?"; *Turán Dergisi*, S.20, ss.21-24.
- 📖 KARATAY Osman [2014]. "Salur-Peçenek Savaşları: Oğuz Kimliğinin Oluşum Aşamalarını Tespit İçin Bir Deneme", 17. *Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, Ankara.
- 📖 MESUDİ [2004]. *Murûc ez-Zehab [Altın Bozkırlar]*, çev. D. A. Batur, İstanbul: Selenge Yay.
- 📖 TEZCAN Semih - BOESCHOTEN Hendrik [2006]. *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- 📖 TOGAN A. Zeki Velidi [1981]. *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- 📖 ÜREN Umut [2010]. "Kimeklerin Orta Asya'da Ortaya Çıkışı ve Kayboluşu Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Okulu*, Ocak- Nisan, S.6, ss. 63-71.